

Evokace, inspirace, dedikace – zmínky o Honze Krejcarové v díle Egona Bondyho

Martin Machovec

Univerzita Jana Amose Komenského / Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy v Praze
m.machovec@seznam.cz

RÉSUMÉ

Egon Bondy's poetry, fiction, and even philosophical essays contain a lot of factual remarks, both explicit and anonymous (albeit quite transparent), on the woman he met by the end of 1948 and with whom he was in a love-affair for many years. However, Honza Krejcarová seems to have inspired Bondy in a number of other cases. Some fictitious female characters in his literary work are likely to be shaped by the image the poet had created about his ‚femme fatale‘. On the other hand, Krejcarová's own literary heritage is comparatively modest in its scope. The voluminous ‚letter to Egon Bondy‘ (1962), together with the memoir biography on her mother Milena Jesenská are very important among her works. In the letter, she expressed the gist of her aesthetics and ideas; only in her private correspondence — contrary to her works of fiction published in the sixties — could she write openly, without the interference of any censorship and self-censorship.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Jana Krejcarová-Černá; Egon Bondy; samizdat; vzájemná inspirace; dedikace; memoáry; korespondence / Jana Krejcarová-Černá; Egon Bondy; samizdat; mutual inspiration; dedications; memoirs; correspondence.

Bylo by zřejmě zpozdilé, kdybychom od Egona Bondyho očekávali, že ve svém literárním díle podá vskutku vyvážený, co nejobektivnější portrét bytosti, která byla po dlouhý čas jeho „femme fatale“. K nutnosti být ostražitý jistě přispívá i skutečnost, že v Bondyho případě jde především o texty beletristické, převážně o verše, jen v jednom případě o memoáry. Přitom je ovšem také třeba vzít v úvahu, že u Bondyho lze jen obtížně jednotlivé literární žánry rozlišit: v jeho poezii jsou časté velmi konkrétní zprávy, takříkajíc svědecké výpovědi, pasáže blízké prostým deníkovým záznamům, retrospektivy, životní bilance, filozoficky relevantní úvahy, nikterak kryptické výrocky o básnickových bližních — ostatně také proto byl na konci třetího svazku Egona Bondyho *Básnických spisů* (dále *EBBS*) zařazen též jmenný rejstřík. Oproti tomu nejen ve svých filozofických esejích, ale i v odborných filozofických studiích neváhal Bondy občas použít své imaginace, ba snad i produktů svých mystických vizí, proto nemá valný smysl jeho dílo škatulkovat na „fikci“ či „faktografii“, na „sen“ či „skutečnost“. Ostatně Bondy začínal jako surrealista a v jistém smyslu zůstal surrealismu věrný celý život.

Z hlediska *literární historie* je zajímavější zjišťovat, kdy, kde a v jaké míře byl Bondy Honzou Krejcarovou *inspirován* zejména ke své poezii, než hledat *konkrétní stopy jejího života* a díla v různých jeho textech.

A koneckonců, je tu také *inspirace opačným směrem*, a to alespoň v jednom případě, tedy ve známém, vícekrát již publikovaném dopise Krejcarové Bondymu z roku 1962, jenž nepochybně patří v české literární epistolografii k textům nejpozoruhodnějším a vlastně sám je náznakem toho, jak mohlo vypadat Honzino literární dílo, nebýt dobových, tedy zejména cenzurních omezení.¹

V rejstříku ve třetím svazku Bondyho *Básnických spisů* zní příslušné heslo následovně: „Krejcarová (Fischlová, Černá, Ladmanová), Honza, Jana, Džejn (též Bondys / meine Geliebte; Gala Mallarmé; G; H. K.; Sarah Silberstein)“² a je k němu přiřazeno 16 výskytů v prvním svazku, 19 ve druhém svazku, z nichž však ve dvou případech jde o vícero výskytů na několika stránkách za sebou, a čtyři výskyty ve třetím svazku, samozřejmě kromě zmínek v edičním aparátu.³

Z těchto výskytů je v prvním svazku konkrétně jako Honza, či Honza Krejcarová zmíněna šestkrát, vždy však jde o dedikace v různých podobách. Ve druhém svazku je takto zmíněna jednapadesátkrát, a to hlavně ve dvou rozsáhlých autobiograficky laděných retrospektivách: jednak v prvním zpěvu poémy *Kádrový dotazník* (1962), dále pak v básni *Úryvky z erotické anamnézy* (1974). Ve třetím svazku jsou to ony čtyři výše zmíněné výskyty, z nichž dva z roku 1981 se týkají smrti a pohřbu Krejcarové. Jako o „Janě“ se o Krejcarové zmiňuje jen jednou, a to v poemě *To jsou zbytečné verše* z roku 1975, ovšem příslušný verš zní: „ty jíž jsem nikdy neřek Jano“ (EBBS II, s. 997). Jako Džejn (psáno takto foneticky) je zmíněna v jednom nostalgickém čtyřverší ze sbírky *Mirka* z roku 1975 (tamtéž, s. 933), zde však nutno připustit, že identifikace s Honzou Krejcarovou je jen hypotetická. Za konkrétní, byť nejmenovitě zmínky lze považovat i výskyty ze sbírky *Für Bondys unbekannte Geliebte* (1951), v nichž je připomínán název sbírky, zde však jde buď o dedikace (ve formě „für meine unbekannte Geliebte“) nebo — v jednom případě — (v textu *Bondys Geliebte und der Führer*) o nepochybnou fikci.

Z tohoto stručného přehledu je zřejmé, že co se zmínek o Krejcarové týče, je v Bondyho básnickém díle nejrelevantnější onen první zpěv *Kádrového dotazníku*, jenž ob-

1 Různými ohlasy díla Krejcarové v díle Bondyho, tedy i jejich vzájemným ovlivňováním, se již dříve zabýval Oskar Mainx ve studiích *Deník dívky, která hledá Egona Bondyho* a *Legenda Honza Krejcarová*, které byly včleněny jako VI. a X. kapitola do jeho knihy *Poezie jako mýtus, svědectví a hra* (Mainx 2007, s. 117–139, 179–193); viz též recenzi této knihy z pera Karen Gammelgaard (*Legitimování intertextualitou*; Gammelgaard 2008). V této souvislosti jsou rovněž relevantní rozhovory Martina Drbala s Bondym a Vodseďálkem o Krejcarové (*Jana Krejcarová očima souputníků*; Drbal 1998), byť k faktografii v těchto rozhovorech obsažené je jisté nutno přistupovat s kritickou opatrností.

2 Co se týče dalších příjmení Krejcarové, která jsou uvedena v závorkách, ta se v Bondyho textech nevyskytují. Pseudonymy Mallarmé a Silberstein jsou jen součástí edičního komentáře.

3 1. sv. EBBS obsahuje texty z let 1947–1963, ovšem bez první části poémy *Kádrový dotazník* z r. 1962, 2. sv. EBBS obsahuje texty z let 1962–1975 (včetně celého *Kádrového dotazníku*), 3. sv. EBBS obsahuje texty z let 1976–1994 včetně textů z různých dob do sbírek nezařazených.

sahuje informace cenné i pro případnou novou, další biografii Krejcarové. Zda sepsání této části *Kádrového dotazníku* z června 1962 nějak souvisí s tehdejšími Bondyho obnovenými kontakty s Krejcarovou, tedy i s výše zmíněným dopisem Krejcarové Bondymu, nelze s jistotou tvrdit, neboť neznáme přesné datum Honzina dopisu, ale pravděpodobné to je.⁴ Při vyhodnocování faktografie v tomto Bondyho básnickém textu je však jistě nutno mít na zřeteli základní intenci celku: jde především o velmi zhuštěný portrét doby, o záznam o životě společenských vyvrhelů na přelomu čtyřicátých a padesátých let, vyvrhelů, jakými tehdy Honza a Bondy byli, o svého druhu litanii, sepsanou snad již i pod vlivem básníků Beat Generation, konkrétně Ginsbergova *Kvílení* (to vyšlo poprvé v českém překladu v časopise *Světová literatura* na konci roku 1959). Je také nutno uvážit, že alespoň některá fakta z popisované doby by ještě i v roce 1962 mohlo být nebezpečné zmiňovat, byť *ani samizdatově* nebyl text *Kádrového dotazníku* příliš rozšiřován. Tak například o tom, jak Fišer-Bondy spolu s Honzou Krejcarovou přešli v srpnu roku 1950 hranice do Rakouska, jak byli zadrženi, jak jim hrozilo dlouholeté vězení, není v *Kádrovém dotazníku* ani zmínky.

Máme-li se však nejprve zabývat oněmi *konkrétními* zmínkami o Krejcarové u Bondyho, pak text zcela zásadního významu není součástí jeho básnického díla, jsou to jeho memoáry či autobiografie *Prvních deset let*. Tento text byl napsán v r. 1981 a spolu s úryvky z Bondyho deníků z listopadu 1949 a ledna 1950, které byly společně s *Prvními deseti lety* vydány v r. 2002, tvoří velmi významný pramen — tedy ve smyslu relevance k biografii Krejcarové.⁵

Co se týče sepsání těchto memoárů, je však třeba připomenout hlavně dvě věci:

1. Bondy je rozhodně v žádném případě nechtěl šířit *ani v samizdatu*, před listopadem 1989 je četlo jen pár jeho nejbližších přátel, ba ani po roce 1989 nespěchal s jejich vydáním a vlastně bylo posléze nutno ho k němu přemluvit, o čemž by mohl něco sdělit například Tomáš Mazal.

4 V souvislosti s rokem 1962 a tehdejším krátkodobým znovunavázáním milostného vztahu Krejcarové k Fišerovi-Bondymu je třeba zmínit ještě jednu inspiraci, o níž však vypovídá pouze sám Egon Bondy, dotýčný text sám o ničem takovém nesvědčí. Děje se tak v dokumentárním filmu Nadji Seelich *Sie saß im Glashaus und warf mit Steinen* (1992), kde Bondy dosti obsírně (německy) líčí intimní situaci, v níž ho Krejcarová svými otázkami inspirovala k základním tezím filozofické studie *Útěcha z ontologie* (tiskem poprvé 1967, ale již v tomto vydání datuje autor sepsání rukopisu práce rokem 1962). O tomtéž — a dosti obdobně — však již dříve Bondy napsal (česky) v takzvané *Knížce o tom, jak se mi filosofovalo* (samizdat 1980, tiskem in Bondy 2013, s. 201–202).

5 V *Bibliografii Egona Bondyho* dostupné na stránkách knihovny Libri prohibiti je v soupisu archivovaných rukopisů pod položkou 7/ evidován ještě jeden autobiografický, respektive spíše bilanční, ovšem nikdy nevydaný a k publikaci neurčený text. Jde o rukopis z r. 1965, pouze pro účely bibliografie označený jako *Druhých deset let*, neboť Bondy zde rekapituluje události svého života po r. 1957, u něhož se zastavil s autobiografickým líčením v *Prvních deseti letech*. O Honze Krejcarové jsou zde různé zmínky, ale k textům publikovaným vlastně nepřispívají ničím novým. Zajímavější je v tomto ohledu text psychiatrické anamnézy Zbyňka Fišera, kterou zřejmě v letech 1964–1971 zaznamenával MUDr. Stanislav Drvota. Jde o 27 číslovaných strojopisných stránek A4, jejichž originál byl uložen v archivu Jana Lopatky. Ve zmíněné *Bibliografii E. B.* není tento text zaznamenán. Jde místy o velmi intimní výpověď, bezpochyby jen pro potřeby psychiatrie.

2. I text *Prvních deseti let* je výsledkem dosti značné Bondyho autocenzury, na což ostatně na jednom místě v textu sám upozorňuje. Na druhé straně byla hned poté, co tato kniha v r. 2002 vyšla, vyslovena podezření, že jde do značné míry jen o fikci, o mystifikaci, o kvazifaktografii — a to hlavně co se týče oněch čtyř Bondyho přechodů přes hranice do Rakouska v roce 1950 a jeho kontaktů s francouzskou tajnou službou ve Vídni. Zde ovšem již posloužily — a možná ještě v leccems dalším poslouží — archivy StB a československé prokuratury, z nichž je zřejmé, že alespoň co se r. 1950 týče, tedy kapitol z *Prvních deseti let* nazvaných *Prospektorem*, *lupičem pokladů*, *únoscem atd.* a *Pašeráci*, jde vskutku o faktografii, která snad občas „nesedí“ na den, ale v jádře je v Bondyho memoárech přesná.⁶ Ale to už jistěže má jen málo společného s Honzou Krejcarovou. Nutno zde však dodat, že ony dobové prameny, tedy zejména ty pocházející z archivů StB,⁷ rovněž svědčí o tom, že Bondy zde též leccos opravdu zamlčel, tak například v kapitole *Průsery*, kde píše o svém zatčení v roce 1954 v Karlových Varech, o tehdejších svých výpovědích pro StB. Ale to by opravdu bylo jiné téma, a zmiňujeme-li se zde o tom, pak hlavně proto, aby opět byla připomenuta nutnost kritické ostražitosti při studiu této Bondyho knihy.

Dostáváme se ke druhé ze sledovaných oblastí, to jest k těm místům v Bondyho literárním díle, jimž byla Honza Krejcarová nepochybně či alespoň velmi pravděpodobně inspirací, byť jde již „jen“ o literární postavy, o umělecké zpracování, nikoli o konkrétní zmínky o konkrétním člověku.

Pokoušet se jakkoli třídít, hierarchizovat literární postavy ve smyslu jejich blízkosti ke konkrétní, reálné osobě, může být značně ošidné, neboť zde jsme již na poli, kde se mohou střetávat subjektivní názory čtenářů, kritiků a literárních historiků. S vědomím této ošidnosti tedy pokračujeme dále.

1. Na pomezí literární postavy a konkrétní zmínky je jistě již ona „unbekannte Geliebte“, která ve spojení „für meine unbekannte Geliebte“ je nespíše kryptickou formou dedikace, ale přiřazení této narážky ke jménu Krejcarové v rejstříku *EBBS* je, nutno přiznat, diskutabilní.

2. S ohledem na onu předpokládanou hierarchii na stupnici od „skutečnosti k fikci“ by pak bylo možno zmínit postavu Marie, která má v rejstříku *EBBS* samostatné heslo. V prvním svazku *EBBS* se vyskytuje čtrnáctkrát, k čemuž však nezapočítáváme mnohé výskyty tohoto jména ve dříve nikdy neotištěných fragmentech z lyricko-epické skladby *Neolitická stanice* (1960 a 1962; otištěny in *EBBS I* i *EBBS II*), neboť tato „druhá Marie“ se od Marie ze sbírek z počátku padesátí let dosti liší, proto je považujeme za dvě různé literární postavy, byť stejného jména. Odvažujeme-li se tedy v případě oné „první Marie“ ze sbírky *Totální realismus* a z poémy *Pražský život* (1950, 1951) uvažovat o svého druhu stylizovaném portrétu Honzy Krejcarové, vedou

6 To jediné, co se až doposud nepodařilo ověřit z dobových pramenů, jsou právě ony vídeňské kontakty Fišera-Bondyho s francouzskou tajnou službou, byť jeho „madame Morain“, ve skutečnosti „Moret“, vlastním jménem Anna Hložková, tehdy doložitelná ve Vídni jako agentka Sûreté Nationale působila (viz Státník 2003, s. 489–518; viz též Moretová 1954).

7 Jde zejména o tři fascikly svazku č. 11135 týkající se „surrealistů a trockistů“, které byly v šedesátých letech skartovány, ale před skartací ofotografovány. Fotokopie jsou místy dosti špatně čitelné a celý soubor těchto dokumentů nebyl doposud historiky náležitě vyhodnocen.

nás k tomu nejen vlastnosti, jimiž se tato postava vyznačuje, ale i autorova zmínka na konci *Pražského života*, v onom „aparátu“, v němž autor objasňuje některé *réalíe* obsažené v textu básně: „Marie...: viz o ní jiné verše“ (EBBS I, s. 154),⁸ což je nasnadě číst právě jako odkaz ke sbírce *Totální realismus*. Tato „Marie“ je stylizovaným portrétem básníkovy „femme fatale“, ona je jeho protihráčem, partnerem, múzou v dobrém i ve zlém.

3. Další postavou v této řadě je pak nepochybně „milá“ z poémy *Zbytky eposu* z let 1954–1955, jejíž původní samizdatové vydání bylo dedikováno právě „Honze“. Tato „milá“, ovšem bez registrace ve jmenném rejstříku v EBBS, je opět značně ambivalentním portrétem básníkovy osudové ženy — milostné téma je ostatně onou přísloušечnou červenou nití, jež celou poéмой prochází. A tento předpoklad pak leccos napovídá o složitých peripetiích vztahu Bondyho ke Krejcarové.⁹

4. S již několikrát zmíněným dopisem Krejcarové z roku 1962 souvisí básnický cyklus *Apendix* ze stejného roku, jehož dedikace „pro Honzu Krejcarovou“ nenechává čtenáře na pochybách nejen, komu je věnován, ale též o kom tento básnický cyklus pojednává.¹⁰ Je to stále ona „neznámá“, respektive přímo nepojmenovaná, ale prozrazovaná adresátka. Jde opět o svého druhu hold Krejcarové, o vyznání lásky, jež je ale nyní v maximálně vyhoceném kontrastu s až zvířecí živočišností sexu, který tomuto „milostnému zpěvu“ dominuje. Cyklus *Apendix* je však také posledním bezprostředním ohlasem Bondyho vztahu ke Krejcarové; vše, co na toto téma v Bondyho poezii následuje, je již jen fikcí, evokací, vzpomínkou, byť inspirace básnickovým vztahem ke Krejcarové je ještě několikrát více než pravděpodobná.

5. Toto se týká například oné „druhé Marie“ z *Neolitické stanice*: Je líčena jako výjimečná žena, milovaná i nenáviděná pro svou „jinakost“. Je to nymfomanka, která protagonistu poémy — hlídače archeologického naleziště, jehož jméno, zkráceno na šifru „Z.“, naznačuje sice stylizovaný, ale přece jen autoportrét — posléze začne neolodatelně přitahovat.

6. Jakousi *apoteózou* tohoto typu ženy je pak postava „dívky“ z básnického cyklu *Deník dívky která hledá Egona Bondyho* (1971). Zde však je to už opravdu jen *sen* o mládí, je to *hold onomu jedinečnému typu ženství*, které Bondy v Krejcarové objevil už v roce 1949. Přímá vazba ke Krejcarové tu není, ale podobnosti ano: „Dívka“ je bytost zcela oproštěná od společenských konvencí, zejména co se sexu týče, místy však má až polobožské rysy, je připodobňována k bohyni Déméter, současně však má i smysl pro humor a básník jí do úst vkládá filozofické úvahy o životě a o smrti, v závěru cyklu se pak ocitá ve středu apokalyptických dárců vykoupení.

8 Součástí tohoto „aparátu“ jenž mimochodem nápadně připomíná Eliotův „aparát“ připojený k poémě *The Waste Land*, je ještě jedna obdobná vysvětlivka, týkající se jména Dana: „skutečná osoba, též jiné verše“ (s. 155). V tomto případě jde o Danu „Dagmaru“ Prchlíkovou, později Vodsedálkovou. Nicméně fakt, že autor zde i jinde zdůraznil zcela konkrétní inspirace pro svůj básnický text, přispívá k opodstatněnosti domněnky že i za postavou Marie je „skutečnost“ zcela konkrétní osoby.

9 Tuto inspiraci přiznává sám Bondy ve své vzpomínce otištěné ve *Tvaru* (Drbal 1998, s. 7).

10 V jednom z autorských samizdatů je kromě toho ještě XV. text tohoto cyklu (in EBBS I, s. 821, s incipitem *Můj slabý mozek nedovede pochopit tvou kundu*) nadepsán titulem *TOBĚ HONZO*.

A to je v hrubém nárysu téměř vše, co se týče Bondyho *poezie*. Žádná z ženských postav v jeho *prózách* nemá již ke Krejcarové konkrétní vztah,¹¹ byť například „velká gestapačka“ neboli „státní pracovnice“ z novely *Šaman* (1976) svou živelností a dravostí *in puncto sexu* připomene bezejmennou partnerku z básnického cyklu *Apendix* z roku 1962. Ale to je také to jediné. O novou literární variaci na téma „milostného vztahu“ v *Šamanovi* rozhodně nejde.

Dle mého názoru je omylem, když Nataša Drůbková ve své studii *Od prvního českého samizdatu k Barvotiskům* (Drůbková 2016, s. 18–54) hledá rysy Honzy Krejcarové v protagonistce Bondyho prózy *Cesta Českem našich otců* (1983).¹² Této celkem málo životné postavě především zcela chybí nejen ona živočišnost a sexuální nezkrotnost, ale rovněž ona intelektuální suverenita, tedy vlastnosti, které jinak jsou pro Krejcarovou aspoň v Bondyho pojetí vždy nejvýznačnější. Není to ani partnerka, natož žena domina, a také není zapletena do žádného ambivalentního milostného vztahu. Podobnosti, které Drůbková zmiňuje, jsou oproti tomu zcela vnějškové. Kdybychom měli v Bondyho *reálném životě* hledat předobraz postavy Zdenky Guttmanové z *Cesty Českem*, snad bychom jej spíše našli v jeho první — platonické ještě — lásce, tedy v Libuši Strouhalové, také v mládí studentce Státní grafické školy a posléze Vysoké školy uměleckoprůmyslové, také se zajímající o surrealismus atd. O ní je více opět v Bondyho memoárech *Prvních deset let*. Titulní postavy z novel *Máša* a *Běta* (obě z roku 1978) pak již nemají s Krejcarovou ani náznakem nic společného.

Co říci závěrem? Pro literárněvědné bádání může být zajímavé, jak jsou v Bondyho literárním díle stylizovány postavy, u nichž je možno přece jen se značnou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že jim Honza Krejcarová byla předobrazem, případně zda tyto stylizace vykazují nějaký vývoj, zda se nějak proměňují.

Životopisce Honzy Krejcarové, tedy Jany Fischlové-Černé-Ladmanové, mohou tyto poznámky upozornit nejen na význam zcela konkrétních zmínek o ní u Egona Bondyho, ale snad je mohou přimět i k tomu, aby věnovali větší pozornost též Bondyho textům čistě literárním, to jest beletristickým, básnickým, z nichž lze vyčíst, jak Egon Bondy na svou „femme fatale“ v různých obdobích svého života nahlížel, čeho si na ní vážil a ovšem — k čemu ho inspirovala.

11 Zřejmě vůbec prvními Bondyho prozaickými texty zčásti inspirovanými vztahem ke Krejcarové jsou dnes ztracené *Povídky o lásce*, údajně z let 1948–1950. Různé prameny svědčí, že šlo o první titul samizdatové ediční řady *Půlnoc*. Rukopisy několika těchto textů archivovány v osobním archivu Egona Bondyho (více o tom in Bondy 2014, oddíl II — tituly, B — próza).

12 „Trochu mírněji s ní [tj. s Krejcarovou] zachází [E. B.] v *Cestě Českem našich otců*, románu napsaném na konci roku 1983 a postrádajícím erotickou stránku, kterou bylo lze očekávat u „pikarského románu — obžaloby“. Biografie Jany Krejcarové-Fischlové slouží jako kostura vyprávění o dívce Z., která se r. 1951 po pobytu na Stavbě mládeže vrací do Prahy. [...] Podobně volně zachází později Egon Bondy s národní identitou Jany Krejcarové v již shora zmíněném románu *Cesta Českem našich otců*, kde se v hrdince Z. (Zdeňce Guttmanové) spojuje Bondyho ryze formálně-pseudonymické „židovství“ se získaným židovským příjmením Krejcarové-Fischlové“ (Drůbková 2016, s. 28–29 a 51).

LITERATURA

- Bondy, Egon:** *Prvních deset let*, ed. Tomáš Mazal. Maťa, Praha 2002.
- Bondy, Egon:** *Filosofické eseje IV. — Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace*, ed. Martin Machovec. DharmaGaia, Praha 2013.
- Bondy, Egon:** *Básnické spisy* (= EBBS), sv. I–III, ed. Martin Machovec. Argo, Praha 2014–2016.
- Bondy, Egon:** *Bibliografie Egona Bondyho* <http://www.libpro.cz/docs/bibliografie-egona-bondyho_2014_1408367166.pdf> [7. 7. 2017].
- Drbal, Martin:** Jana Krejcarová očima souputníků (rozhovor s Ivo Vodseďálkem a vyprávění Egona Bondyho). *Tvar* 9, 1998, č. 7, s. 8–9.
- Drůbková, Nataša:** Od prvního českého samizdatu k Barvotiskům. In: Roman Kanda (ed.): *Trhliny světa. Kniha studií o Bohumilu Hrabalovi*. Ústav české literatury Akademie věd České republiky, Praha 2016, s. 18–54.
- Gammelgaard, Karen:** Legitimování intertextualitou. *Česká literatura* 56, 2008, č. 4, s. 583–586.
- Mainx, Oskar:** *Poezie jako mýtus, svědectví a hra. Kapitoly z básnické poetiky Egona Bondyho*. Protimluv, Ostrava 2007.
- Moretová, Anita:** Prohlášení francouzské občanky paní Anity Moretové na tiskové konferenci v Praze. *Rudé právo* 35 (= Právo lidu 57), 1954, č. 354, 23. 12., s. 2.
- Státník, Dalibor:** Československé zpravodajské hry v Rakousku v počátcích studené války. *Soudobé dějiny* 10, 2003, č. 4, s. 489–518.